

Dijital Kapitalizmin Parlak Vaatleri ve Gizlenen Çelişkileri

The Bright Promises and Hidden Contradictions of Digital Capitalism

Şeyda KOÇAK KURT

Kitap İncelemesi / Research Book Review

Jenny Huberman (2023). *Dijital Kapitalizmin Ruhu: Emek, Sermaye ve Sömürünün Değişen Kisvesi*. (Çev. Melih Pekdemir). Ankara: Fol Yayınları.

Transhümanizmle ilgili bir çalışma yaparken, yazarın aklına gelen sorularla bir konferans bildirisi olarak başlayan ve kitaba evrilen *Dijital Kapitalizmin Ruhu*, antropoloji, sosyoloji, iktisat ve iletişim gibi farklı bilim dallarının kesiştiği bir noktada bulunur. Kendisi de turizm ekonomisi,

kapitalizm, teknokültür, transhümanizm gibi konular üzerinde çalışan yazar Jenny Huberman, dijital kapitalizmle ortaya çıkan ideolojik dönüşümleri araştırır ve dijital teknolojilerin yeni sermaye birikim ve tahakküm biçimlerini nasıl mümkün kıldığını soruşturur. Bu soruşturmayı yaparken yazarın biraz öfkeli olduğunu söylemek mümkün. Kitabın Covid-19 pandemisi döneminde yazılmasının bu öfkeyi ve karamsar bakışı körüklediği söylenebilir. Zaten Huberman'ın kendisi de bu eleştirel ve öfkeli tavrının farkında olduğunu söyler bizlere henüz kitaba başlamadan. Özellikle eşit olmayan sermaye dağılımının yarattığı sorunların ve küresel krizlerin bilim ve teknoloji kullanılarak çözülebileceği olasılığının göz ardı edilmesi Huberman'ı tetikleyen ana noktalardan biri. Bu nedenle kâr yerine insanı ön planda tutan bir "insan ekonomisi" geliştirilmesine katkıda bulunmak, kitabın yazılmasının önemli motivasyonlarından biri olarak karşımıza çıkar.

Kitap; dijital çağda kapitalizmin kendisini nasıl hala makul, arzu edilir ve hatta mümkün olan en iyi ekonomik düzen olarak sunabilmesinin mümkün olduğu sorusunu sorarak başlar. Huberman bu soruyu, dijital teknolojilere yatırım yaparak servet kazananların ve şirket kârlarını artırmak amacıyla yeni teknolojileri devreye sokanların hangi düşünce ve temsiller aracılığıyla kapitalizmi meşrulaştırdığı üzerinden kurar (Huberman, 2023: 18). Kapitalizmin yeniden üretilişini asla sadece ekonomik veya teknolojik gelişmelere bağlamayan Huberman, bu yeniden üretilişin katılımcıların "sisteme" katılmalarını haklı çıkarmalarını ve meşrulaştırmalarını sağlayan inanç dizilerini gerektirdiğini ve bunların yollarını döşediğini söyler. Çünkü "sermayenin toplumsal ve teknolojik bileşimi değiştiğçe 'ruhu' da değişiyor" (Huberman, 2023: 19). Yazar bu noktada Luc Boltanski ve Eve

Chiapello'nun "kapitalizmin ruhu" kavramından hareket eder ancak dijital kapitalizmin artık yeni bir ruha sahip olduğunu öne sürer. Huberman'ın üzerinde durduğu nokta; bu ruhu oluşturan şeylerin neler olduğu ve eski kapitalist strateji ile dönüşen ilişkisidir. Bu bağlamda yazar şu soruları sorar: Bu ekonomik düzeni meşrulaştırmaya, haklı çıkarmaya ve sürdürmeye hizmet eden "inançlar dizisi" nelerdir? Bu ideolojilerin mücadele etmesi gereken yeni şevk ve güvensizlik kaynakları nelerdir? Dijital kapitalizm geçmişin inançları ve ideolojileriyle kendini yeniden üretebilir mi, yoksa yeni bir ruhun ortaya çıkışına mı tanık oluruz? (Huberman, 2023: 35). Bu soruların peşinden giden eser; veri, algoritma, platform, gözetim ve yeni emek biçimlerinin yanı sıra rekabet, iş birliği, oyun, kolaylık ve bağış gibi olumlu çağrışımlarla yüklü kavramlar üzerinden bir tartışma başlatır.

Eserin önemli taraflarından biri, dijital kapitalizmi bütünüyle yeni bir ekonomik sistem olarak sunmamasıdır. Huberman (2023: 22), dijital kapitalizmin, kapitalizmin temel mantığını ortadan kaldırmadığını; aksine sermaye birikimi, artık değere el koyma ve tahakküm ilişkilerini dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden düzenlediğine dikkat çeker. Bu nedenle dijital teknolojiler ne basitçe hayatımızı kurtarıcı araçlar olarak ne de tek başına bütün kötülüklerin kaynağı olarak ele alınır. Asıl mesele, bu teknolojilerin hangi ekonomik ve ideolojik düzen içerisinde işlendiği üzerine kuruludur. Huberman'ın eleştirisi de tam bu noktada güç kazanır: Dijital çağın yenilik, katılım ve kolaylık vaatleri, çoğu zaman kapitalist sömürünün yeni biçimlerini daha kabul edilebilir hale getiren birer perde işlevi görür.

Kitap beş ana "ruh" etrafında şekillenir: rekabet ruhu, iş birliği ruhu, oyun ruhu, kolaylık ruhu ve bağış ruhu. Bu yapı, eserin soyut bir kuramsal tartışma düzeyinde kalmasını engelleyerek çağdaş dijital ekonominin farklı pratiklerini somut örnekler üzerinden analiz etmeye olanak tanır. İlk bölümde ele alınan rekabet ruhu, teşvik yarışmaları ve kitlekaynaklaştırma pratikleri üzerinden tartışılır. Dijital kapitalizmin rekabeti, insan doğasının doğal bir uzantısı ve inovasyonun zorunlu koşulu

olarak sunduğu görülür. Ancak Huberman, bu söylemin arkasında emek ve riskin katılımcılara yüklendiği, şirketlerin ise kazanan fikre ödeme yaparak çok sayıda emeği bedelsiz ya da düşük maliyetli biçimde kullanabildiğini gösterir. Böylece "fırsatların demokratikleşmesi" olarak sunulan şey, çoğu zaman eşitsizliği ve sömürüyü derinleştiren bir mekanizmaya dönüşür (Huberman, 2023: 69-80).

İş birliği ruhunun tartışıldığı bölüm olan ikinci bölümde yazar, topluluk, paylaşım ve ortak üretim gibi kavramların dijital kapitalizm tarafından nasıl sahiplenildiğini inceler. Dijital kültür içinde topluluk fikri genellikle olumlu ve özgürleştirici bir çağrışıma sahiptir. Kullanıcıların bir araya gelmesi, bilgiyi paylaşması, açık kaynaklı üretime katılması ya da ağlar aracılığıyla kolektif değer yaratması demokratik bir potansiyeli içinde barındırıyor muş gibi görünmesini sağlar. Bununla birlikte Huberman, bu potansiyelin şirketler tarafından nasıl ekonomik değere dönüştürüldüğünü bizlere gösterir. Topluluk burada dayanışma ya da aidiyet alanı olmanın yanında esasen sermaye birikiminin de kaynağı haline gelir. İnsanların gönüllü katılımı, tutkusu, bilgisi ve duygusal bağlılığı gibi etkenler şirketlerin çıkarları doğrultusunda işlevselleştirilir (Huberman, 2023: 94-116).

Üçüncü bölüm olan oyun ruhu, kitapta dijital emek ve boş zaman ilişkisinin tartışıldığı dikkat çekici bölümlerden biridir. Akıllı telefon uygulamaları, mikro-görevler ve oyunlaştırma pratikleri aracılığıyla kullanıcıların boş zamanları sermaye birikimine dahil edilir. Kullanıcılar eğlendiklerini, vakit geçirdiklerini yahut küçük ödüller kazandıklarını düşünürken veri üretir, dikkatlerini platformlara yöneltir ve çoğu zaman farkında dahi olmadan mikro-emek süreçlerine katılım sağlar. Bu bölüm, dijital kapitalizmin çalışma zamanı ile çalışma dışı zaman arasındaki sınırları bulanıklaştırdığını göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Huberman'ın "boş zaman mı, bedava emek mi?" sorusu etrafında açtığı tartışma, dijital platformların gündelik yaşamın en sıradan anlarını değer üretim sürecine bağladığını ortaya koyar (Huberman, 2023: 118-136). Böylece

boş zaman, kapitalizmin dışına çekilmiş bir alan olmaktan çıkarak uygulamalar, bildirimler, oyunlar ve platformlar aracılığıyla ekonomik değere dönüştürülür.

Kolaylık ruhu, özellikle gözetim kapitalizmi tartışmalarını ele alır. Huberman, Amazon Go örneği üzerinden sürtünmesiz, hızlı ve zahmetsiz tüketim vaadinin nasıl bir gözetim altyapısına dayandığını gösterir. Dijital kapitalizm sürekli bize hayatı kolaylaştırma vaadiyle seslenir: Daha hızlı alışveriş, daha kişiselleştirilmiş hizmet, daha az bekleme, daha az çaba, daha fazla konfor. Fakat bu kolaylık, çoğu zaman davranışlarımızın izlenmesi, ölçülmesi, tahmin edilmesi gibi nicelleştirmeyöntemlerinin yanında aynı zamanda yönlendirilmesiyle mümkün hale getirilir. Yazarın tartışmasında kolaylık ideolojisi mahremiyet ve özgürlük kaybını sıradanlaştıran bir söylem olarak işlev görür (Huberman, 2023: 143-166). Kullanıcı, konfor karşılığında verilerini, davranış örüntülerini ve gündelik pratiklerinin izlenebilirliğini sisteme teslim eder.

Kitabın son ana eksenini olan bağış ruhu, teknohayırseverlik tartışmasına ayrılır. Huberman burada dijital kapitalizmin kâr üretme süreçlerinin yanında ahlaki meşruiyet üretme biçimleriyle de ilgilenir. Teknoloji seçkinleri, büyük servet birikimlerinin ardından hayırseverlik, etki yatırımı ve toplumsal girişimcilik gibi araçlarla kendilerini toplumsal sorunların çözüm aktörleri olarak konumlandırır. Ancak yazar, bu hayırseverlik biçiminin çoğu zaman eşitsizliği üreten yapıları sorgulamak yerine, bu yapıların içinden çözüm üretmeye çalıştığını gösterir. Başka bir ifadeyle, sorunları yaratan ekonomik düzen ile sorunlara çözüm getirdiğini iddia eden aktörler aynı mantık içinde hareket eder. Yani çözüm olarak sunulan şey aslında sorunun ta kendisini oluşturur. Bu durum ise dijital kapitalizmin en temel çelişkilerinden biri olarak karşımıza çıkar (Huberman, 2023: 172-210).

Huberman'ın kitabının güçlü tarafı, dijital kapitalizmin ideolojik işleyişini çok katmanlı bir şekilde gözler önüne sermesidir. Dijital kapitalizm, kullanıcıların verilerini toplayan, emeği

esnekleştiren ya da platformları merkezileştiren bir yapı olmasının ötesinde insanlara neyin değerli, arzulanır ve kaçınılmaz olduğunu söyleyen kültürel bir düzendir. Rekabet, iş birliği, oyun, kolaylık ve bağış gibi kavramlar bu düzen içinde kesinlikle masum değildir. Her biri belirli bir ideolojik işlevi üstlenir. Rekabet, eşitsizliği doğal ve üretken gösterir. İş birliği, topluluk emeğini şirket değeri haline getirir. Oyun, boş zamanı ekonomikleştirir. Kolaylık, gözetimi kabul edilebilir kılar. Bağış ise servet yoğunlaşmasına ahlaki bir görünüm kazandırır. Huberman'ın, dijital kapitalizmin ruhunu "ikiyüzlü" bir yapı olarak nitelemesi de esasen bu çelişkili işleyişe dayanır.

Eserin bir diğer güçlü yanı, dijital kapitalizmin çelişkilerini basit karşıtlıklar kurmadan ele almasıdır. Huberman, teknolojinin kamusal fayda, katılım ya da iş birliği potansiyelini tümüyle reddetmez. Aksine kitabın temel gerilimi tam olarak buradan doğar: dijital teknolojiler gerçekten de yeni bağlantılar, üretim biçimleri ve toplumsal imkanlar yaratabilir. Fakat bu imkanlar kâr üretimini insan refahının önüne koyan bir ekonomik sistem içinde sürekli olarak ele geçirilmeye ve dönüştürülmeye mahkum hale de getirir. Dolayısıyla sorun teknolojinin kendisinden ziyade teknolojinin dahil edildiği sermaye birikimi mantığından kaynaklanır. Bu tespit, kitabı teknolojik determinizmden uzaklaştırarak daha güçlü bir siyasal-ekonomik çerçeveye yerleştirir. Bununla birlikte kitabın büyük ölçüde ABD ve Silikon Vadisi merkezli örneklerden hareket etmesi, farklı coğrafyalarda, özellikle Küresel Güney ya da Türkiye gibi bağlamlarda dijital kapitalizmin nasıl deneyimlendiği sorusunu çok da yanıtlamaz. Yazar zaten çalışmasına dair sınırlılıklarda bunun bir sorun olduğundan bahseder. Bu nedenle kendisinin açtığı tartışmaların farklı yerel örneklerle geliştirilmesi ve genişletilmesini de salık verir.

Peki tüm bu sorun ve çelişkilere dair neler yapılabilir? Bu noktada Huberman'ın önerisi, dijital kapitalizmi mümkün olan tek ekonomik düzen gibi gösteren ideolojik kabullerin sorgulanmasıdır. Yazar, dijital kapitalizmin kültürel çelişkilerine ışık tutmanın politik bir anlam taşıdığını düşünür;

çünkü bu çelişkiler görünür hale geldiğinde başka toplumsal ve ekonomik düzenlerin hayal edilebilirliği de mümkün hale gelir. Sonuç bölümündeki “umut ışığı” tam olarak buradan doğar. Huberman, veri madenciliğinin ücretsiz internet hizmetleri karşılığında ödenen doğal bir bedel olarak değil, bir tür el koyma ve hatta hırsızlık biçimi olarak tartışılmaya başlanmasını önemli bulur. Benzer şekilde, büyük teknoloji şirketlerinin tekelci gücünün devletler ve kamuoyu tarafından dahafazlasorgulanması, platform kooperatiflerinin geliştirilmesi, gözetim teknolojilerine karşı protestolar, kullanıcı mahremiyetini ihlal eden şirketlere verilen cezalar ve Amazon’un gözetimi ve sendika karşıtı politikalarına karşı yönelen toplumsal tepkiler, dijital kapitalizme direniş imkanları olarak sunulur (Huberman, 2023: 239-240).

Huberman’ın çalışmasının kuramsal gücü, dijital kapitalizmi tek bir disiplinin sınırları içinde tartışmamasından kaynaklanır. Kitap, felsefe, sosyoloji, antropoloji, ekonomi-politik ve iletişim çalışmaları arasında ilerleyen geniş bir literatüre sahiptir. Marx’ın sermaye birimi ve sömürü çözümlemesi, Weber’in kapitalizm ve kültürel anlamlar arasındaki ilişkiye dair yaklaşımı, Boltanski ve Chiapello’nun “kapitalizmin ruhu” kavramı, Bell’in kapitalizmin kültürel çelişkilerine ilişkin tartışması ve Eagleton ile Thompson’ın ideolojik çözümlemeleri, Huberman’ın dijital kapitalizmi kültürel ideolojik bir düzen olarak ele almasını mümkün kılar. Habermas’ın bilim ve teknolojinin ileri kapitalist toplumlarda ideolojiye dönüşebileceğine dair yaklaşımı da bu çerçeveden önem arz eder. Bu kuramsal genişlik kitabın, iletişim çalışmaları, yeni medya araştırmaları, dijital emek, platform kapitalizmi ve gözetim kapitalizmi literatürlerine önemli bir katkı sunmasını sağlar. Huberman’ın eserinde bu ve bunların yanı sıra pek çok kuramcının faydalanarak oluşturduğu yaklaşımı, dijital teknolojileri altyapı ya da araç düzeyinin ötesinde, toplumsal anlam üreten yapılar olarak düşünmemize olanak sağlar. Dijital platformlar mal ve hizmet dolaşımını düzenlerken kullanıcıların arzularını, beklentilerini, ilişkilenebilecek biçimlerini ve gündelik yaşam

pratiklerini de değiştirir. Bu nedenle eser, dijital kapitalizmin ekonomik olduğu kadar kültürel ve duygusal bir düzen olduğu gerçeğini de bizlere hatırlatır. Yazarın işaret ettiği tüm öneriler, kapitalizmin kendisine ve dijital kapitalizme yönelik karamsar bir duruştan bizleri bir nebze de olsa uzaklaştırır. Çünkü Huberman, tablo ne olursa olsun dijital kapitalizmin henüz tam bir hakimiyet kurmadığını ve farklı cephelerde itirazların yükselmesiyle alternatiflerin oluşturulabileceğine dair umutludur. Ursula Le Guin’den aktardığı gibi: “Her insan gücüne insanlar tarafından karşı konabilir; her iktidar değişebilir”.

Yazar Bilgileri

Author details

1-(Sorumlu Yazar Corresponding Author)

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
seydak@gmail.com.

Kaynak Göstermek İçin

To Cite This Article

Koçak Kurt, Ş. (2026). Dijital kapitalizmin parlak vaatleri ve gizlenen çelişkileri [Kitap İncelemesi], Yeni Medya (20), 526-529.